

Krzysztof Topolewski

Maria Curie-Skłodowska University (Lublin), Poland

ORCID: 0000-0003-0124-873X

krzysztof.topolewski@umcs.pl

Oferowanie przez ubezpieczającego przystąpienia do ubezpieczenia grupowego a umowa agencyjna i pośrednictwo ubezpieczeniowe. Glosa krytyczna do wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 23 maja 2019 r. (VII AGa 684/18, LEX nr 2713606)

Offering by the Policyholder Insurance Coverage within the Group Insurance and Agency Contract as Well as Insurance Agency. Critical Commentary on the Judgment of the Court of Appeal in Warsaw of 23 May 2019 (VII AGa 684/18, LEX no. 2713606)

ABSTRACT

The commentary addresses the crucial research problem of the correct identification of policyholder's legal position as a party to the group insurance contract in the context of problematic aspects of agency contract, insurance intermediary, group insurance and also in the context of provisions of the Civil Code regulating agency contract and in the context of economic insurance legislation. In addition, the commentary addresses the problem of the scope of Article 761⁴ of the Civil Code in connection with the demand for return of the remuneration which the insurer has paid the policyholder. The solution of these problems enriches academic achievements regarding agency contract and insurance intermediary and also is significant for judicial interpretation and application of provisions regulating these spheres. The commentary criticizes the position of the Court of Appeal regarding issues related to the above-mentioned research problems and assumes that acting as the policyholder on the basis of a contract denominated as the group insurance contract towards persons seeking insurance cover and stipulation a remuneration of the policyholder in the case of accession a third party to the insurance may not lead to qualification above-mentioned contract as a typical agency

CORRESPONDENCE ADDRESS: Krzysztof Topolewski, PhD, Dr. Habil., Associate Professor, Chair of Civil Law, Maria Curie-Skłodowska University (Lublin), Faculty of Law and Administration, Institute of Legal Sciences, Maria Curie-Skłodowska Square 5, 20-031 Lublin, Poland.

contract as well as to regarding the taking action as the policyholder as insurance intermediary. The commentary questions quoted by the Court of Appeal position according to which Article 761⁴ sentence 1 of the Civil Code is applicable in the case of high probability of failure to perform by the party to the contract executed through an agent. The commentary encloses original and cognitive valuable analysis of the position of the Court of Appeal, because it was carried out in the context of academic achievements and author's concepts and also presents results in matters of solution interpretative divergences identified in the course of the above-mentioned analysis.

Keywords: group insurance; insurance contract on another person's account; insurance intermediary; agency contract; commission

STAN FAKTYCZNY I STANOWISKO SĄDU APELACYJNEGO

Podstawowym elementem stanu faktycznego sprawy jest zawarta przez strony sporu w 2013 r. umowa nosząca tytuł: „Umowa grupowego ubezpieczenia na życie i dożycie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym”. Na mocy tej umowy występująca w roli pozwanej spółka miała jako ubezpieczający obowiązek doręczenia „klientom” deklaracji zgody na objęcie ochroną ubezpieczeniową, doręczenia innych dokumentów „dotyczących ubezpieczenia”, a ponadto obowiązek przekazywania ubezpieczycielowi (towarzystwu ubezpieczeń będącemu powodem w sprawie) informacji dotyczących m.in. ubezpieczonych i uposażonych, w tym informacji o zajściu zdarzenia ubezpieczeniowego, oraz obowiązek przekazywania „między powodem a ubezpieczonym niezbędnej dokumentacji” (m.in. „dyspozycji i oświadczeń klientów/ubezpieczonych”), jak również przekazywania decyzji. Jako jeden z przedmiotów wspomnianej umowy wskazano w wyroku „pozyskiwanie klientów oraz obsługę formalną osób przystępujących do ubezpieczenia” przez pozwaną. Klientowi, który złożył deklarację zgody na objęcie ochroną ubezpieczeniową, powód wystawiał certyfikat potwierdzający objęcie tą ochroną. Klienci uzyskiwali następnie dostęp do „systemu obsługi polis”, który umożliwiał im samodzielne opłacanie składek. Z kolei na mocy załącznika stanowiącego integralną część umowy łączącej strony sporu powód był zobowiązany do świadczenia pozwanej „wynagrodzenia jednorazowego oraz odnowieniowego”. Treść uzasadnienia wyroku prowadzi do wniosku, że wynagrodzenie w pierwszej z wymienionych postaci należało się pozwanej w przypadku przystąpienia klienta do ubezpieczenia, natomiast w razie rezygnacji ubezpieczonego z ochrony ubezpieczeniowej wynagrodzenie to stawało się nienależne w całości, a w pewnych sytuacjach – w części. W wytoczonym w komentowanej sprawie powództwie zażądano zwrotu części wypłaconych pozwanej wynagrodzeń – jak określono to w wyroku – „w związku z rezygnacjami ubezpieczonych oraz wskutek nieopłacenia kolejnych składek ubezpieczeniowych przez ubezpieczonych”.

Sąd Apelacyjny, rozważając charakter umowy łączącej strony sporu, odrzucił kwalifikację tej umowy jako umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek w rozumieniu

art. 808 § 1 k.c.¹ i przyjął, że zgodna z tym przepisem oraz z art. 65 k.c. wykładnia treści umowy prowadzi do wniosku, iż umowa ta była umową agencyjną zdefiniowaną w art. 758 § 1 k.c. Stwierdził również, że „rola pozwanego polegała na pośredniczeniu w zawarciu umowy pomiędzy powodem a ubezpieczonym, a następnie jej wykonywaniu”. W opinii Sądu Apelacyjnego argumentem przemawiającym za przyjętą w komentowanym wyroku kwalifikacją jest „zakres działalności pozwanego, jak również fakt otrzymywania przez niego wynagrodzenia za umowy ubezpieczenia zawarte przez niego z ubezpieczonymi”. Według Sądu Apelacyjnego wynagrodzenie to stanowi przypadek wynagrodzenia „typowego dla stosunków pośrednictwa ubezpieczeniowego”, gdyż było „powiązane z liczbą osób objętych ubezpieczeniem, rodzajem ubezpieczenia i wysokością przekazywanej składki”. Jednocześnie podkreślono w komentowanym wyroku, że wynagrodzenie ubezpieczającego przez ubezpieczyciela nie należy do typowych elementów umowy ubezpieczenia, w szczególności ubezpieczenia na cudzy rachunek. Sąd Apelacyjny podniósł także inne argumenty na rzecz tezy, że strony sporu łączyła umowa agencyjna. Jeden z tych argumentów to brak ograniczenia kręgu osób, „które mogły być przez pozwanego ubezpieczone”. Zdaniem Sądu Apelacyjnego decydujące znaczenie dla kwalifikacji umowy ma kontekst ustalonych w sprawie faktów, a nie treść art. 808 § 1 k.c., według którego imienne wskazanie ubezpieczonego nie jest obligatoryjne. Kolejny argument to przysługująca klientowi swoboda decyzji o „skorzystaniu z ubezpieczenia i zaciągnięciu z tego tytułu zobowiązania pieniężnego, odpowiadającego w istocie składce”, oraz swoboda decyzji o kontynuacji ubezpieczenia.

W związku z przyjętą w wyroku kwalifikacją umowy łączącej strony sporu jako umowy agencyjnej dochodzone pozwem roszczenie o zwrot części wynagrodzenia Sąd Apelacyjny uznał za uzasadnione w świetle art. 761⁴ k.c., gdyż przypadki rezygnacji przez ubezpieczonych z ochrony ubezpieczeniowej należało, zdaniem tego Sądu, uznać za definitywne rozwiązanie umów ubezpieczenia z przyczyn, które nie obciążały powoda. W wyroku wskazano na zgodność takiej oceny ustalonego w komentowanej sprawie stanu faktycznego ze spotykaną w doktrynie interpretacją art. 761⁴ k.c. w części dotyczącej przypadków, w których „oczywiste jest, że umowa z klientem nie zostanie wykonana”. Zgodnie z tą interpretacją przypadki takie mają miejsce w razie nieważności umowy, uchylenia się od skutków prawnych umowy przez jej stronę, skutecznego odstąpienia od umowy, a także „rozwiązania” umowy wskutek ziszczenia się warunku rozwiązującego oraz „wysokiego prawdopodobieństwa” braku świadczenia przez stronę umowy.²

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1965 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. 2019, poz. 1145, ze zm.).

² Na temat interpretacji wspomnianej części art. 761⁴ k.c. przyjmowanej w piśmiennictwie zob. K. Topolewski, *Cywilnoprawne skutki niewykonania umowy agencyjnej*, Lublin 2007, s. 236–238; D. Bucior, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4: *Zobowiązania. Część szczególna (art. 535–764°)*, red. M. Hadas, M. Fras, Warszawa 2018, s. 817–818.

CZYNNOŚCI UBEZPIECZĄCEGO JAKO STRONY UBEZPIECZENIA GRUPOWEGO A UMOWA AGENCYJNA I POŚREDNICTWO UBEZPIECZENIOWE

Przystępując do analizy wyroku Sądu Apelacyjnego, należy przede wszystkim rozważyć prawidłowość kwalifikacji umowy łączącej strony sporu, zwłaszcza że w piśmiennictwie spotykane są różne koncepcje dotyczące funkcjonowania umów, na podstawie których podmiot określany jako „ubezpieczający” pozyskuje inne osoby, które dobrowolnie przystąpią do ubezpieczenia w charakterze ubezpieczonych. Według jednej z tych koncepcji w przypadku ubezpieczenia grupowego umowa ubezpieczenia może być zawarta tylko przez pełnomocnika ubezpieczonych („operatora działającego na zlecenie zainteresowanego”).³ Kolejna wyróżnia „umowę generalną” łączącą „organizatora grupy” z ubezpieczycielem, natomiast „adhezyjne przystąpienie do umowy generalnej” prowadzi według tej koncepcji do zawarcia „indywidualnej umowy ubezpieczenia przez poszczególnych ubezpieczonych”.⁴ Jeszcze inna koncepcja traktuje ubezpieczenia grupowe jako „metodę obejmowania ochroną ubezpieczeniową grupy osób na bazie jednej umowy”.⁵ W polskiej judykaturze spotykane jest stanowisko, według którego w przypadku, gdy uzyskanie statusu członka grupy jest dobrowolne, a członek ponosi „ciężar składki” ubezpieczeniowej, ubezpieczenie grupowe opiera się na umowie ramowej łączącej ubezpieczyciela z „organizatorem grupy” oraz na będącej źródłem „ochrony ubezpieczeniowej” wykonawczej względem umowy ramowej umowie ubezpieczenia zawartej przez ubezpieczyciela z członkiem grupy „w granicach stworzonych przez umowę ramową”.⁶ W ramach koncepcji umowy ramowej jako elementu podstawy ubezpieczenia grupowego sformułowano twierdzenie, że skoro ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej⁷ wyróżnia ubezpieczenia grupowe jako „formę” ubezpieczenia na cudzy rachunek, to w przypadku ubezpieczeń grupowych stosuje się operujący kategorią „umowy ubezpieczenia na cudzy rachunek” art. 808 k.c.⁸ Twierdzenie to jest jednak w piśmiennictwie nego-

³ Zob. M. Fras, *O dwóch typach ubezpieczenia grupowego*, „Prawo Asekuracyjne” 2016, nr 3, s. 22, 28.

⁴ Zob. *ibidem*, s. 28.

⁵ Zob. *ibidem*.

⁶ *Ibidem*, s. 18–23. M. Fras wskazuje, że status organizatora grupy („operatora ubezpieczenia”) jako ubezpieczającego jest podawany w wątpliwość (*ibidem*, s. 23).

⁷ T.j. Dz.U. 2023, poz. 656, ze zm.

⁸ M. Fras, *Komentarz do art. 808*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 5: *Zobowiązania. Część szczególna (art. 765–921^{1/6})*, red. M. Habdas, M. Fras, LEX/el. 2018, teza 20. Autor jednak również stwierdza, że ubezpieczenie grupowe nie musi być jednocześnie ubezpieczeniem na cudzy rachunek podlegającym art. 808 i art. 829 § 2 k.c. (*idem*, *O dwóch typach...*, s. 31–32). Na temat kwalifikacji ubezpieczenia grupowego jako przypadku ubezpieczenia na cudzy rachunek zob. także: Z. Długosz, *Kwalifikacja umowy ubezpieczenia grupowego w bancassurance. Glosa do wyroku Sądu Najwyż-*

wane.⁹ Umowa ramowa bywa również przeciwstawiana umowie ubezpieczenia grupowego jako „odmienna sytuacja”,¹⁰ z tym że „dobrowolność objęcia ochroną ubezpieczeniową” nie jest uważana za okoliczność dyskwalifikującą umowę jako umowę ubezpieczenia grupowego i nadającą jej przymiot „umowy generalnej”, jak bywa określana umowa ramowa.¹¹ Należy zauważyć, że przyjmowanym kryterium grupy w przypadku ubezpieczenia grupowego jest istnienie określonych powiązań między ubezpieczającym a ubezpieczonymi, co oznacza, że grupa nie jest tworzona „wyłącznie w celu zawarcia umowy ubezpieczenia”.¹² To twierdzenie również jest negowane.¹³

Inspirowane zjawiskiem *bancassurance* łączenie przez inne niż banki podmioty „pozycji prawnej ubezpieczającego i pośrednika ubezpieczeniowego”, które przybrało postać „organizowania tzw. grup otwartych” za wynagrodzeniem prowizyjnym płaconym przez ubezpieczycieli, spotkało się z negatywną oceną jako sprzeczna z prawem praktyka sprzyjająca „patologii polegającej na pozbawianiu ubezpieczonych przysługujących im praw oraz braku poszanowania ich interesów”.¹⁴ Jednocześnie zauważono, iż „kształt i charakter prawny umowy o zapłatę wynagrodzenia zawieranej przez ubezpieczyciela z ubezpieczającym prowadzą do wniosku, że mamy do czynienia *de facto* z umową agencyjną”, a także wskazano na pogląd o pobieraniu prowizji od zakładu ubezpieczeń w przedstawionym przypadku jako okoliczności nadającej wynagradzanej działalności przymiot „działalności z zakresu pośrednictwa ubezpieczeniowego”.¹⁵

szego z dnia 12 stycznia 2018 r. (II CSK 222/17), „Monitor Prawa Bankowego” 2019, nr 11, s. 55; M. Orlicki, *Kilka uwag o przepisach dotyczących ubezpieczeń na cudzy rachunek w nowej ustawie o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej*, „Prawo Asekuracyjne” 2016, nr 1, s. 15 (autor uważa, że wejście w życie ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej wykluczyło możliwość przyjęcia odmiennej niż wspomniana kwalifikacji).

⁹ Zob. G. Sikorski, *Komentarz do art. 808*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, LEX/el. 2022, teza 8.

¹⁰ Zob. Z. Długosz, *Kwalifikacja...*, s. 56.

¹¹ Zob. *ibidem*, s. 55, 59–60.

¹² Zob. M. Fras, *Komentarz do art. 808...*, tezy 21–23.

¹³ Zob. *ibidem*, teza 23. Zob. także: M. Orlicki, *Kilka uwag...*, s. 15.

¹⁴ Zob. M. Orlicki, *Rekomendacja U, wytyczne dystrybucyjne, projekt ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej – szansa na zmianę praktyki zawierania i wykonywania umów ubezpieczeń grupowych*, „Prawo Asekuracyjne” 2015, nr 1, s. 16–20, 25, 27–28. Na gruncie ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym M. Orlicki podkreślił, że „jedynymi podmiotami, które mogą zarabiać na pośredniczeniu przy zawieraniu umów ubezpieczenia są pośrednicy ubezpieczeniowi”, a za element decydujący o połączeniu wskazanych pozycji prawnych wydaje się uważać wynagradzanie „ubezpieczającego przez ubezpieczyciela” (*ibidem*, s. 20, 24). W sprawie zagrożenia „interesów ubezpieczonych grupowo” w przedstawionym przypadku zob. także: M. Fras, *Umowa ubezpieczenia grupowego. Aspekty prawne*, Warszawa 2015, s. 114–115.

¹⁵ Zob. M. Orlicki, *Rekomendacja...*, s. 25, 29–30.

W piśmiennictwie wskazuje się na podobieństwo, a w pewnych przypadkach nawet na zbieżność, zastrzeganych w umowach ubezpieczenia na cudzy rachunek przedmiotów obowiązków ubezpieczającego do czynności będących przejawem pośrednictwa ubezpieczeniowego wykonywanego przez agenta ubezpieczeniowego.¹⁶ Co istotne, według poglądu wyrażonego w doktrynie czynności tego typu, należące do „standardowych” czynności ubezpieczającego w ubezpieczeniu na cudzy rachunek, nie są kwalifikowane jako czynności pośrednictwa.¹⁷ Jednocześnie przyjmuje się, że umowa ubezpieczenia na cudzy rachunek nie może przewidywać odpłatnego wykonywania czynności administracyjnych i akwizycyjnych przez ubezpieczającego, który nie jest pośrednikiem ubezpieczeniowym.¹⁸

Warto zwrócić uwagę na pewne cechy wspomnianej wyżej umowy ramowej składające się na charakterystykę tej umowy na płaszczyźnie prawnoporównawczej. Wskazuje się mianowicie na wynikający z umowy ramowej obowiązek organizatora grupy podejmowania „stań zmierzających do zachęcenia członków grupy do zawarcia umów indywidualnych”, „przyjmowanie deklaracji przystąpienia i ich przekazywanie ubezpieczycielowi”, a także „pobieranie i inkaso składek ubezpieczeniowych” oraz „administrowanie ubezpieczeniami indywidualnymi”.¹⁹ Trudno rozstrzygnąć, czy pierwsze i drugie z wymienionych działań mieści się w granicach typowej umowy agencyjnej, gdyż użyte sformułowania nie pozwalają na precyzyjne ustalenie relacji wymienionych aktywności do procedur zawierania umów i ich elementów.²⁰ W szczególności nie można jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, czy składnikiem stań zmierzających do zawarcia umowy jest zaproszenie do zawarcia umowy oraz czy przyjmowanie deklaracji przystąpienia stanowi odebranie w imieniu ubezpieczyciela oświadczenia woli, które ma współtworzyć umowę, albo czy przekazanie wypełnionej deklaracji ubezpieczycielowi stanowi doręczenie takiego oświadczenia woli. Pozytywne odpowiedzi na te pytania pozwoliłyby na stwierdzenie, że działanie posiada cechy pośredniczenia przy zawieraniu umów. Większość z wymienionych aktywności mieści się jednak

¹⁶ Zob. Z. Długosz, *Ograniczenia swobody umów w kształtowaniu stosunku ubezpieczenia na cudzy rachunek*, Warszawa 2017, s. 233–235. Co do możliwego podobieństwa działań ubezpieczającego do „działań dystrybucyjnych” zob. także: M. Orlicki, *Ubezpieczenia grupowe po wejściu w życie ustawy o dystrybucji ubezpieczeń*, „Prawo Asekuracyjne” 2019, nr 1, s. 8.

¹⁷ Zob. Z. Długosz, *Ograniczenia...*, s. 235–236.

¹⁸ Zob. *ibidem*, s. 243–244.

¹⁹ Zob. M. Fras, *O dwóch typach...*, s. 25. Por. także uwagi o czynnościach podejmowanych przez ubezpieczającego w przypadku ubezpieczeń grupowych w kontekście ustawy z dnia 15 grudnia 2017 r. o dystrybucji ubezpieczeń (t.j. Dz.U. 2023, poz. 1111): M. Orlicki, *Ubezpieczenia...*, s. 9–10 (wspomniane czynności autor opisuje jako „czynności związane z organizacją grupy osób ubezpieczonych, przyjmowaniem oświadczeń o przystąpieniu do ubezpieczenia i administrowaniem grupą”).

²⁰ Na temat przejawów pośredniczenia przy zawieraniu umów, zawierania umów w imieniu dającego zlecenie w kontekście trybów zawierania umów oraz stosowania wzorców umów zob. K. Topolewski, *Cywilnoprawne...*, s. 30–49, 53.

w granicach pośrednictwa ubezpieczeniowego wykonywanego przez agenta ubezpieczeniowego.²¹ Natomiast problematyczne jest uznanie za przejaw pośrednictwa ubezpieczeniowego czynności dotyczących deklaracji przystąpienia, gdyż istnieją różne spojrzenia na charakter prawny deklaracji.²² Przy założeniu, że deklaracja jest jednostronnym oświadczeniem ubezpieczonego powodującym przystąpienie do ubezpieczenia grupowego, czynności odnoszące się do takiej deklaracji można rozważać w kategoriach należącego do zadań agenta jako pośrednika ubezpieczeniowego administrowania umową ubezpieczenia w poprzednim stanie prawnym, a *de lege lata* pomocy w takim administrowaniu. Natomiast przy założeniu, że jest to formularz oświadczenia woli, które będzie współtworzyć umowę, doręczenie deklaracji potencjalnemu klientowi można uznać za dokonanie przez agenta ubezpieczeniowego należącej do jego zadań czynności przygotowawczej zmierzającej do zawarcia umowy ubezpieczenia, a przekazanie wypełnionej przez klienta deklaracji ubezpieczycielowi – za czynność funkcjonalnie podporządkowaną pośrednictwu ubezpieczeniowemu.

W procesie oceny prawidłowości kwalifikacji umowy zawartej przez strony sporu konieczne jest rozważenie wątku wynagrodzenia, jakie powinien świadczyć powód w przypadku skorzystania przez klientów z ochrony ubezpieczeniowej proponowanej im przez pozwaną. Według stanowiska przypisywanego judykaturze takie wynagrodzenie, zależne przy tym od wartości składki ubezpieczeniowej, a tym samym od liczby ubezpieczonych, „przybliża” bowiem uprawnionego do wynagrodzenia „do roli reprezentanta ubezpieczyciela” ze względu na „układ motywacyjny” towarzyszący wynagrodzeniu.²³ W wyroku, z którym łączone jest wspomniane stanowisko, Sąd Najwyższy przyjął,²⁴ że „powiązane z liczbą osób objętych ubezpieczeniem i wysokością przekazywanej składki” wynagrodzenie ze strony ubezpieczyciela „należy uznać za typowe dla stosunków pośrednictwa ubezpieczeniowego” oraz wskazał na wypowiedzi prowadzące do wniosku, że uprawniony do takiego wynagrodzenia nie może mieć statusu ubezpieczającego w ubezpieczeniu na rzecz osoby trzeciej ze względu na „ryzyko konfliktu interesów” zachodzące po jego stronie. Źródłem tego konfliktu jest zdaniem Sądu Najwyż-

²¹ Por. art. 2 ust. 2 oraz art. 4 pkt 1 ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o pośrednictwie ubezpieczeniowym (t.j. Dz.U. 2016, poz. 2077, ze zm., nieobowiązująca); art. 3 ust. 1 pkt 2, 8, 14 i 15 oraz art. 4 ust. 1 i 3 ustawy o dystrybucji ubezpieczeń.

²² W literaturze zwrócono uwagę na pogląd, według którego „oświadczenie ubezpieczonego o przystąpieniu do ubezpieczenia grupowego nie jest (...) oświadczeniem strony umowy ubezpieczenia”. Jednocześnie wskazano na traktowanie będącego wyrazem przystąpienia do ubezpieczenia „złożenia deklaracji” jako przyjęcia oferty ubezpieczyciela w przypadku wariantu umowy ubezpieczenia grupowego opartego na umowie ramowej, ale zarazem dopuszczono możliwość skierowania oferty do ubezpieczyciela przez „osobę ubiegającą się o ochronę ubezpieczeniową”. W poruszonych tu kwestiach zob. M. Fras, *Umowa...*, s. 182, 188–189.

²³ Z. Długosz, *Kwalifikacja...*, s. 58.

²⁴ Zob. wyrok SN z dnia 12 stycznia 2018 r., II CSK 222/17, LEX nr 2446838.

szego „łączenie roli ubezpieczającego i *de facto* pośrednika ubezpieczeniowego, działającego w interesie zakładu i w celu osiągnięcia zysku”, które ma miejsce wówczas, gdy ubezpieczający ma „obowiązek akwizycji ubezpieczeń” i prawo do wynagrodzenia.²⁵ Na gruncie ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej sformułowano twierdzenie, według którego „teza, że pobieranie przez ubezpieczającego w ubezpieczeniu grupowym wynagrodzenia oznacza, że wykonuje on pośrednictwo ubezpieczeniowe, straciła jednak aktualność”.²⁶ Kluczowy argument wspierający to twierdzenie odwołuje się do art. 18 tej ustawy i głosi, że przepis ten musiałby zostać uznany za zbędny, gdyby przytoczona teza była wciąż aktualna.²⁷ Powołany przepis wprowadza bowiem wyjątki od zasadniczego zakazu wynagradzania ubezpieczającego w ubezpieczeniu na cudzy rachunek (w szczególności w ubezpieczeniu grupowym) w związku z oferowaniem możliwości skorzystania z ochrony ubezpieczeniowej lub czynnościami związanymi z wykonywaniem umowy ubezpieczenia.²⁸ Jednocześnie podkreśla się, że traktowanie jako pośrednictwa ubezpieczeniowego działalności ubezpieczającego związanej z „zawarciem lub realizacją umowy ubezpieczenia grupowego” prowadziłyby do kwalifikacji tej działalności jako zakazanej zarówno na gruncie nieobowiązującej ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym, jak i obowiązującej obecnie ustawy o dystrybucji ubezpieczeń.²⁹ Istnieje zatem podstawa do podważenia aktualności podniesionego w komentowanym wyroku argumentu o wynagrodzeniu jako okoliczności współdecydującej o kwalifikacji jako umowy agencyjnej umowy takiej, jak umowa łącząca strony sporu. Dyskwalifikacja umowy będącej elementem stanu faktycznego komentowanej sprawy jako typowej umowy agencyjnej nie wyklucza przy tym roszczenia o zwrot wypłaconego pozwanej wynagrodze-

²⁵ W kwestii przypadku faktycznego łączenia roli ubezpieczającego jako strony ubezpieczenia grupowego z rolą pośrednika ubezpieczeniowego oraz kwestionowania dopuszczalności takiej praktyki i wynagrodzenia „z tytułu pozyskiwania klientów (ubezpieczonych)” jako okoliczności prowadzącej do stwierdzenia „pośrednictwa ubezpieczeniowego *sensu stricto*”, a nie ubezpieczenia grupowego, zob. J. Pokrzywniak, [w:] *Nowe zasady dystrybucji ubezpieczeń. Zagadnienia prawne*, red. J. Pokrzywniak, Warszawa 2018, s. 31–33.

²⁶ Zob. *ibidem*, s. 33.

²⁷ Zob. *ibidem*.

²⁸ Potwierdzenie przedstawionego kierunku rozwiązania problemu wynagradzania przez ubezpieczyciela ubezpieczającego jako strony ubezpieczenia grupowego jest więc dostrzegane w art. 18 ust. 3 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej oraz – jak się wydaje – w ust. 4 i 5 dodanych do art. 18 tej ustawy. Zob. *ibidem*, s. 33–34. Z rozważań J. Pokrzywniaka wynika, że sformułowany w art. 18 ust. 5 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej nakaz odpowiedniego stosowania art. 7 ustawy o dystrybucji ubezpieczeń w przypadku uregulowanym w art. 18 ust. 3 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej potwierdza tezę, iż pobieranie wynagrodzenia przez ubezpieczającego jako strony ubezpieczenia grupowego nie prowadzi do kwalifikacji działalności ubezpieczającego jako dystrybucji ubezpieczenia. Por. M. Orlicki, *Kilka uwag...*, s. 20.

²⁹ Por. J. Pokrzywniak, *op. cit.*, s. 33.

nia. O ile nie można oprzeć na art. 18 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej twierdzenia o zasadniczej niedopuszczalności wynagrodzenia ubezpieczającego jako strony umowy ubezpieczenia grupowego w poprzednim stanie prawnym, któremu podlegała umowa łącząca strony sporu, o tyle *ratio legis* art. 18 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej można uznać za odzwierciedlenie racji ograniczającej swobodę zawierania umów ubezpieczenia grupowego w poprzednim stanie prawnym. Wniosek ten znajduje potwierdzenie w kwestionowaniu praktyki zastrzegania rozważanego wynagrodzenia w obrocie bankowym pod rządem ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej.³⁰ Ponieważ art. 761⁴ k.c. nie miałby zastosowania między stronami sporu, roszczenie o zwrot wypłaconego pozwanej wynagrodzenia należałoby oprzeć na przepisach o bezpodstawnym wzbogaceniu ze względu na sankcję bezwzględnej nieważności, którą dotknięte byłoby zastrzeżenie wspomnianego wynagrodzenia w umowie łączącej strony sporu. Co istotne, wskazana podstawa prawna roszczenia o zwrot wynagrodzenia znajdowałaby zastosowanie nie tylko przy założeniu, że umowa łącząca strony sporu była umową ubezpieczenia grupowego, ale także przy założeniu, że była nieważną umową agencyjną w świetle ustawowych ograniczeń dotyczących wykonywania pośrednictwa ubezpieczeniowego.

W kontekście powyższych rozważań dotyczących różnych poglądów na umowę ubezpieczenia grupowego należy stwierdzić, że teza o możliwym połączeniu roli ubezpieczającego w umowie ubezpieczenia grupowego na rzecz osoby trzeciej z rolą pośrednika ubezpieczeniowego w rozważanym tu sensie i zakresie powinna być odrzucona. Status pośrednika ubezpieczeniowego oraz status ubezpieczającego w przypadku tego rodzaju umowy ubezpieczenia są pod względem normatywnym i pod względem głównej roli tych podmiotów statusami rozłącznymi. Nawet możliwość stwierdzenia niektórych takich samych czynności w sferze działania tych podmiotów nie uzasadnia tezy przeciwnej, gdyż czynności te można uznać za charakterystyczne dla działalności każdego z nich. Na wspomnianą zbieżność wskazuje art. 18 ust. 1 zd. 1 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej. Przepis ten wyraźnie umieszcza w sferze aktywności podmiotu będącego ubezpieczającym w ubezpieczeniu na cudzy rachunek „czynności związane z wykonywaniem umowy ubezpieczenia”. Zakres tych czynności wykazywał pierwotnie zbieżność z będącymi przejawem pośrednictwa ubezpieczeniowego czynnościami związanymi z wykonywaniem umowy ubezpieczenia (por. art. 2 ust. 1 ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym), a *de lege lata* wykazuje zbieżność z aktywnością polegającą na udzielaniu pomocy w wykonywaniu umowy ubezpieczenia (por. art. 4 ust. 1 pkt 3 oraz art. 3 ust. 1 pkt 14 ustawy o dystrybucji ubezpieczeń). Istota problemu relacji działania

³⁰ T.j. Dz.U. 2015, poz. 1206, nieobowiązująca. W kwestii negatywnego podejścia do wspomnianego wynagrodzenia zob. wyrok SN z dnia 12 stycznia 2018 r., II CSK 222/17, LEX nr 2446838; J. Pokrzywniak, *op. cit.*, s. 31–33.

ubezpieczającego jako strony umowy ubezpieczenia grupowego z przystąpieniem dobrowolnym do pośrednictwa ubezpieczeniowego polega na daleko idącym podobieństwie celu działalności ubezpieczającego do celu działalności pośrednika ubezpieczeniowego.³¹ Charakter relacji prawnej z ubezpieczycielem jest w obu przypadkach inny mimo jednakowego kluczowego efektu możliwego do osiągnięcia niezależnie od wybranego wariantu działalności, a efektem tym z perspektywy ubezpieczyciela jest – nawiązując do terminologii użytej w art. 410 § 2 k.c. – stworzenie podstawy świadczenia składki ubezpieczeniowej. Podobieństwo stanowi jednak okoliczność, którą przed wejściem w życie regulacji zawartej w art. 18 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej można było uznać za sprzyjającą zastępowaniu podlegającego odpowiednim rygorom prawnym pośrednika ubezpieczeniowego niepodlegającym tym rygorom podmiotem będącym ubezpieczającym w ubezpieczeniu grupowym, a różnica w zakresie rygoru prawnego otwierała wówczas perspektywę oceny wspomnianego zastąpienia jako działania *in fraudem legis*.³² Koniecznym założeniem takiej oceny stanu faktycznego jest jednak dopuszczalność wynagrodzenia ubezpieczającego z tytułu pozyskania ubezpieczonych, co – jak wykazano wyżej – przed wejściem w życie regulacji zawartej w art. 18 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej można uznać za wysoce problematyczne. Inaczej przedstawia się problem kwalifikacji umów ubezpieczenia grupowego w wariantcie umowy ramowej. Biorąc pod uwagę treść umowy ramowej oraz zakres działania organizatora grupy, wydaje się, że w praktyce może on pokrywać się z zakresem działania pośrednika ubezpieczeniowego, zwłaszcza w sferze przygotowania do zawierania umów, administrowania nimi i ich wykonywania.³³ Nie oznacza to jeszcze,

³¹ Por. M. Orlicki, *Ubezpieczenia...*, s. 7–9 (autor zauważa, że podobieństwo czynności ubezpieczającego do „działań dystrybucyjnych” oraz wykonywanie wspomnianych czynności za wynagrodzeniem nie uzasadnia uznania ich za dystrybucję ubezpieczeń w rozumieniu ustawy o dystrybucji ubezpieczeń, a ponadto wskazuje, że „czynności ubezpieczającego – bez względu na ich charakter – nie mogą być uznawane za dystrybucję ubezpieczeń”). Należy również zauważyć, że podobieństwo zachodzi także między „oferowaniem możliwości skorzystania z ochrony ubezpieczeniowej”, które zgodnie z art. 18 ust. 1 zd. 1 ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej należy do sfery aktywności ubezpieczającego w ubezpieczeniu na cudzy rachunek, a czynnościami agenta ubezpieczeniowego związanymi z zawieraniem umowy ubezpieczenia w poprzednim stanie prawnym (por. art. 2 ust. 1 ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym) oraz – *de lege lata* – czynnościami przygotowawczymi zmierzającymi do zawarcia umowy ubezpieczenia i ewentualnie zawieraniem takiej umowy (por. art. 4 ust. 1 ustawy o dystrybucji ubezpieczeń).

³² Por. M. Fras, *Umowa...*, s. 114. Autor stwierdza, że „słusznie w piśmiennictwie upatruje się formy obejścia przepisów o pośrednictwie ubezpieczeniowym w przypadku osiągania przez organizatorów grup korzyści majątkowych z tytułu zawierania umów na cudzy rachunek”.

³³ W literaturze wskazuje się, że tzw. część normatywna umowy ramowej określa warunki ramowe wpływające na treść „autonomicznych umów ubezpieczenia”, które to warunki dotyczą profilu członków grupy, zakresu ochrony ubezpieczeniowej, konkretyzacji ryzyka w umowie ubezpieczenia, składki ubezpieczeniowej, natomiast część zobowiązująca obciąża organizatora grupy obowiązkiem podejmowania starań w celu pozyskiwania członków grupy i zawierania przez nich „umów indy-

że w takim przypadku zawartą umowę należy – po pierwsze – uznać za ważną czynność prawną w kontekście przepisów regulujących pośrednictwo ubezpieczeniowe oraz art. 58 § 1 k.c., a po drugie – zakwalifikować jako typową umowę agencyjną w rozumieniu art. 758 § 1 k.c.

Pravidłowości kwalifikacji umowy łączącej strony sporu jako typowej umowy agencyjnej nie potwierdza treść tej umowy, ustalona nawet z uwzględnieniem wykonania umowy jako okoliczności istotnej dla wykładni oświadczeń woli.³⁴ Ustalony w sprawie stan faktyczny nie pozwala na stwierdzenie unormowanych w art. 758 § 1 k.c. przejawów głównego świadczenia agenta, w szczególności zawierania przez pozwaną z klientami umów w imieniu powoda oraz występowania pozwanej wobec klientów na rzecz dającego zlecenie jako podmiot pośredniczący w zawieraniu umów ubezpieczenia. Nie ma również podstaw do traktowania zastrzeżenia wynagrodzenia na rzecz pozwanej jako okoliczności przesądzającej kwalifikację wiążącą ją z powodem umowy, skoro – jak wskazano wyżej – zastrzeżenie takie może stanowić sprzeczny z prawem element treści skutecznej w pozostałym zakresie umowy ubezpieczenia grupowego. Nie można również zaakceptować możliwości traktowania wynagrodzenia zastrzeżonego między stronami umowy jako okoliczności, która przesądza charakter i skutki czynności decydującej o skorzystaniu z ochrony ubezpieczeniowej podejmowanej przez klienta, a zatem podmiot niebędący stroną tej umowy, który nie byłby świadomy rzeczywistej natury tej czynności – natury odmiennej od tej, na którą wskazuje jej treść. Nie można również uznać wspomnianego zastrzeżenia wynagrodzenia za okoliczność zmieniającą status ubezpieczającego w ubezpieczeniu grupowym na status agenta ubezpieczeniowego, gdyż kryterium takiej kwalifikacji podmiotowej jest, oprócz zawarcia odpowiedniej umowy, także wpis do właściwego rejestru. W nawiązaniu do przytoczonego wyżej poglądu należy też zauważyć, że w przeciwnym wypadku działaniom podjętym wobec klienta w nominalnym charakterze ubezpieczającego mógłby zostać nadany przymiot działalności prawnie zabronionej. Hipotetyczny charakter tego wniosku wynika z faktu, że Sąd Apelacyjny nie rozważał statusu pozwanej jako agenta ubezpieczeniowego, który to status jest warunkiem legalności pośrednictwa wykonywanego na rzecz ubezpieczyciela tak w poprzednim, jak i w obecnym stanie prawnym.³⁵ Przede wszystkim jednak ustalony w sprawie stan faktyczny nie wskazuje na to, że złożenie przez klienta deklaracji zgo-

widualnych”, „przyjmowania deklaracji przystąpienia i ich przekazywania ubezpieczycielowi” oraz ewentualnie „pobierania i inkasa składek ubezpieczeniowych”, a także „administrowania ubezpieczeniami indywidualnymi”. Na ten temat oraz w kwestii charakterystyki takiego wariantu ubezpieczenia grupowego zob. *ibidem*, s. 160–165.

³⁴ Na temat roli sposobu wykonania umowy dla ustalenia znaczenia oświadczenia woli zob. Z. Radwański, K. Mularski, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 2: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019, s. 100, 103–105, 108–109.

³⁵ Zob. art. 2 ust. 2 oraz art. 47 ust. 1 pkt 1 ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym; art. 4 ust. 7 oraz art. 89 ust. 1 pkt 1 ustawy o dystrybucji ubezpieczeń.

dy stanowiło element procedury zawarcia umowy ubezpieczenia. W opisie stanu faktycznego sprawy nie ma również wskazania na rolę „certyfikatu” jako elementu takiej procedury albo jako dokumentu ubezpieczenia oraz nie ma wskazania na rolę klienta, który złożył „deklarację zgody”, jako ubezpieczającego. Obowiązek pozwanej doręczenia klientowi deklaracji zgody odpowiada bardziej procedurze przystąpienia do dobrowolnego ubezpieczenia grupowego. W komentowanym wyroku nie wykazano w działalności pozwanej cech pośrednictwa, którego przedmiotem byłyby czynności składające się na procedurę zawarcia umowy albo inne czynności składające się na proces zawierania umowy.³⁶ Element swobody podjęcia decyzji o objęciu ochroną ubezpieczeniową nie wystarczy do stwierdzenia faktu zawarcia typowej umowy agencyjnej z podmiotem proponującym osobom trzecim skorzystanie z tej ochrony, gdyż swoboda tego rodzaju może występować na etapie przystąpienia w charakterze ubezpieczonego do ubezpieczenia opartego na zawartej na cudzy rachunek umowie ubezpieczenia na życie (zob. art. 829 § 2 k.c.) oraz może być elementem procesu przystąpienia do „ubezpieczenia grupowego z przystąpieniem dobrowolnym”.³⁷ Należy zauważyć, że nawet zawierająca w sobie pierwiastek działalności akwizycyjnej propozycja objęcia ochroną ubezpieczeniową skierowana przez ubezpieczającego do klientów nie stanowi okoliczności wystarczającej do stwierdzenia pośredniczenia przy zawieraniu umów, gdyż w przypadku wymienionych ubezpieczeń propozycja ta stanowi naturalny element działania ubezpieczającego, będący koniecznym warunkiem uzyskania zgody klienta na przystąpienie do ubezpieczenia.

Kwestią istotną dla prawa do wynagrodzenia pozwanej jest skuteczność umowy łączącej strony sporu. Pośrednictwo ubezpieczeniowe na podstawie umowy agencyjnej pod rządem ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym (zob. art. 2 ust. 2), a pod rządem ustawy o dystrybucji ubezpieczeń – pośrednictwo na podstawie takiej umowy w zakresie ubezpieczeń na życie związanych z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym (zob. art. 4 ust. 7), może być wykonywane wyłącznie przez agenta ubezpieczeniowego, przy czym wpis agenta do odpowiedniego rejestru było w poprzednim stanie prawnym i jest obecnie warunkiem posiadania statusu agenta ubezpieczeniowego.³⁸ Jak zauważono wyżej, Sąd Apelacyjny nie dokonał ustaleń w zakresie statusu pozwanej jako agenta w świetle wymagań ustawowych odnoszących się do agentów ubezpieczeniowych. Wspomniane podmiotowe ograniczenie możliwości wykonywania agencyjnego pośrednictwa ubezpieczeniowego, które posiadało w poprzednim stanie prawnym (i posiada *de lege lata*) także stro-

³⁶ Na temat przedmiotu zastępstwa charakteryzującego pośrednictwo wykonywane przez typowego agenta zob. K. Topolewski, *Cywilnoprawne...*, s. 53.

³⁷ Na ten temat zob. M. Fras, *O dwóch typach...*, passim.

³⁸ Pod rządem ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym – rejestru agentów ubezpieczeniowych (zob. art. 7 ust. 1); pod rządem ustawy o dystrybucji ubezpieczeń – rejestru agentów (zob. art. 3 ust. 1 pkt 2).

nę prawnokarną,³⁹ prowadzi do wniosku, że umowa zawarta z ubezpieczycielem przez podmiot, który nie posiada statusu agenta ubezpieczeniowego, a tylko agenta jako strony tej umowy, nie stanowi prawnie skutecznej podstawy wynagrodzenia takiego agenta z tytułu faktycznie wykonanego pośrednictwa ubezpieczeniowego. Kwalifikacji jako umowy agencyjnej umowy zawartej z podmiotem, który nie jest wpisany do rejestru dedykowanego agentom ubezpieczeniowym, nie może zatem towarzyszyć wskazanie tej umowy jako podstawy prawa do wynagrodzenia oraz zidentyfikowanie reżimu prawnego tego wynagrodzenia przez wskazanie odpowiednich przepisów Kodeksu cywilnego o umowie agencyjnej, gdyż zawartą *in concreto* umowę należy uznać za bezwzględnie nieważną niezależnie od wątpliwości co do okoliczności uzasadniającej zastosowanie tej sankcji.⁴⁰

Należy również przypomnieć, że w świetle koncepcji, według której kryterium umowy nazwanej (ustawowego typu umowy) opiera się na elementach przedmiotowo istotnych umowy (*essentialia negotii*) oraz na regule „funkcjonalnego podporządkowania głównemu zobowiązaniu o cechach ustalonych w typie ustawowym” elementów „nieswoistych dla danego typu umowy (obcych)”,⁴¹ zakres przedmiotowy pośrednictwa ubezpieczeniowego wykonywanego przez agenta ubezpieczeniowego wykracza poza ramy typowej umowy agencyjnej, które są ograniczone w art. 758 § 1 k.c. do pośrednictwa tylko przy zawieraniu umów. Pośrednictwo przy zawieraniu umów mieści się oczywiście w granicach pośrednictwa ubezpieczeniowego wykonywanego przez agenta, ale wzbogacone *in concreto* o pośrednictwo w pozostałych sferach objętych pojęciem czynności agencyjnych⁴² zawiera obce typowej umowie agencyjnej elementy, niepozostające w relacji funkcjonalnego podporządkowania z głównym obowiązkiem agenta będącego stroną umowy agencyjnej zdefiniowanej w art. 758 § 1 k.c.⁴³ Takie elementy, oprócz elementów typowej umowy agencyjnej,

³⁹ Zob. art. 47 ust. 1 pkt 1 ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym oraz art. 89 ust. 1 pkt 1 ustawy o dystrybucji ubezpieczeń. Przepisy te mają w istocie identyczną treść, według której wykonywanie działalności agencyjnej z naruszeniem wymogów w zakresie podejmowania tej działalności określonych w ustawie stanowi czyn zabroniony pod groźbą kary.

⁴⁰ Wyróżniane w doktrynie warianty dotyczące tych okoliczności to sprzeczność treści czynności prawnej z ustawą oraz prawna niemożliwość świadczenia. Zob. uwagi na temat sankcji nieważności w przypadku ustawowego zakazu świadczenia w kontekście prawnej niemożliwości świadczenia: P. Machnikowski, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 5: *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. K. Osajda, Warszawa 2020, s. 623–624.

⁴¹ Na temat tej koncepcji zob. Z. Radwański, J. Panowicz-Lipska, *Zobowiązania – część szczegółowa*, Warszawa 2019, s. 8–9.

⁴² Co do znaczenia terminu „czynności agencyjne” zob. art. 4 pkt 1 ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym oraz art. 4 ust. 3 ustawy o dystrybucji ubezpieczeń.

⁴³ Poza zakresem przedmiotowym typowej umowy agencyjnej pozostają czynności należące do sfery administrowania, wykonywania umów agencyjnych, organizowania i nadzorowania czynności agencyjnych oraz uczestniczenie w sprawach o odszkodowanie. Na temat relacji typowej umowy agencyjnej do pośrednictwa ubezpieczeniowego wykonywanego przez agenta ubezpieczeniowego pod rządem ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym zob. K. Topolewski, *Umowa agencyjna*

zawierała umowa łącząca strony sporu, co samo w sobie stanowi okoliczność uniemożliwiającą jej kwalifikację jako typowej umowy agencyjnej.⁴⁴

Nasuwa się pytanie o prawidłową kwalifikację umowy łączącej strony sporu, skoro uznanie jej za umowę agencyjną należało zanegować. Wydaje się, że stanowcza odpowiedź na to pytanie przekracza ramy tej glosy i można rozważyć tylko pewne kierunki rozwiązania poruszonego tu problemu. Przedstawione wyżej poglądy na umowę ubezpieczenia grupowego nie pozwalają na kateryczne wskazanie jako właściwej kwalifikacji w postaci takiej właśnie umowy, ale z bezskutecznym zastrzeżeniem w niej wynagrodzenia na rzecz pozwanej. Argumenty przeciwko takiej kwalifikacji są związane z twierdzeniem o konieczności istnienia określonej więzi między organizatorem grupy a osobami do niej należącymi. Ponadto przy założeniu, że zastrzeżenie wynagrodzenia na rzecz pozwanej powinno być uznane za bezwzględnie nieważne postanowienie umowne, nie można stanowczo stwierdzić, że umowa łącząca strony sporu zachowałaby skuteczność w obliczu art. 58 § 3 k.c. Nie ustalono bowiem w toku postępowania, że pozwana zawarłaby umowę także bez zastrzeżenia wynagrodzenia na jej rzecz. Ramy tej glosy nie pozwalają na rozstrzygnięcie problemu warunków dopuszczalności ubezpieczenia grupowego i jednoznaczne rozstrzygnięcie kwestii ważności umowy łączącej strony sporu, niemniej przy założeniu, że zawierając umowę, strony wykroczyły poza dopuszczalne granice ukształtowania umowy ubezpieczenia grupowego, skutek takiego działania w postaci bezwzględnej nieważności można by niewątpliwie oprzeć na art. 353¹ k.c.⁴⁵ Ze względu na podniesiony wyżej argument, który przemawia przeciwko roszczeniu pozwanej o wynagrodzenie za pozyskanie ubezpieczonych, należy raczej wykluczyć wariant, w którym umowa łącząca strony powinna być świetle art. 58 § 1 k.c. uznana za bezwzględnie nieważną z powodu jej zawarcia w celu obejścia przepisów ograniczających możliwość wykonywania pośrednictwa ubezpieczeniowego. Bezskuteczność umownej klauzuli przewidującej wynagrodzenie powoduje bowiem brak uzasadniającego działanie w celu obejścia ustawy

a agencje wyspecjalizowane, [w:] Współczesne problemy prawa handlowego. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Marii Poźniak-Niedzielskiej, red. A. Kidyba, R. Skubisz, Kraków 2007, s. 384–386.

⁴⁴ Co do kwalifikacji umowy zawierającej elementy obce typowej umowie agencyjnej oraz w kwestii konstruowania z wykorzystaniem przepisów Kodeksu cywilnego o umowie agencyjnej reżimu prawnego umowy zawierającej wspomniane elementy zob. idem, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 27 stycznia 2012 r., I CSK 211/11; art. 764³ k.c.*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2014, nr 5, poz. 47, s. 612–613 i powołane tu źródła.

⁴⁵ Wtórny problem wiąże się z potrzebą rozstrzygnięcia, czy wykroczenie poza granice swobody umów należałoby ocenić jako zawarcie umowy sprzecznej z prawem, czy z właściwością stosunku ubezpieczenia. Dla dalszych rozważań odpowiedź na to pytanie nie jest istotna, gdyż zasadniczy skutek w obu przypadkach jest taki sam, tzn. umowa jest bezwzględnie nieważna. W kwestii tego skutku i jego podstawy zob. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2020, s. 139.

podobieństwa aktywności ubezpieczającego do pośrednictwa wykonywanego przez agenta ubezpieczeniowego.⁴⁶ Zakładając, że cechą wybranego wariantu kwalifikacji umowy łączącej strony sporu jest bezwzględna nieważność tej umowy, wypłacone pozwanej wynagrodzenie, zapłacone przez nią składki i zapłacone jej przez klientów sumy tytułem zwrotu wartości zapłaconej składki podlegałyby obowiązkowi zwrotu jako świadczenia spełnione w wykonaniu nieważnej czynności prawnej, zgodnie z art. 411 pkt 1 k.c. niezależnie od stanu świadomości co do braku obowiązku świadczenia.⁴⁷ Natomiast szkodę poniesioną przez klientów w związku z przystąpieniem do rzekomego ubezpieczenia, w szczególności brak prawa do świadczenia z tytułu ubezpieczenia w przypadku zaistnienia wypadku ubezpieczeniowego, należałoby potraktować jako przesłankę odpowiedzialności odszkodowawczej⁴⁸ ubezpieczyciela i pozwanej. Wydaje się, że zachowanie stron sporu można by rozważać jako przejaw współsprawstwa, gdyż ustalone w sprawie działania obu stron sporu mogłyby w pewnych warunkach doprowadzić do zaistnienia „jednej szkody” po stronie podmiotu należącego do grupy klientów.⁴⁹ Szkada ta związana byłaby z przystąpieniem poszczególnych klientów do rzekomego ubezpieczenia, które to przystąpienie byłoby skutkiem sumy ustalonych w sprawie działań podjętych przez strony sporu, zwłaszcza doprowadzenia przez pozwaną do uzyskania od klienta deklaracji zgody, a następnie przekazania jej powodowi, oraz wystawienia przez powoda poszczególnym klientom odpowiedniego certyfikatu. Odpowiedzialność stron sporu należałoby uznać za odpowiedzialność solidarną w świetle art. 441 § 1 k.c., gdyż byłaby to odpowiedzialność za tę samą szkodę.⁵⁰

⁴⁶ W kwestii odpłatności z tytułu wykonywania pośrednictwa ubezpieczeniowego w poprzednim stanie prawnym zob. art. 2 ust. 1 ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym. *De lege lata* problem wspomnianej odpłatności należy łączyć ze statusem agenta ubezpieczeniowego jako przedsiębiorcy. Zob. M. Fras, *Komentarz do art. 3, XV. Pośrednik ubezpieczeniowy*, [w:] M. Fras, B. Kucharski, K. Malinowska, D. Maśniak, M. Szaraniec, *Dystrybucja ubezpieczeń. Komentarz*, LEX/el. 2020, teza 2.

⁴⁷ Na temat *condictio sine causa* oraz obowiązku zwrotu świadczenia w wymienionym przypadku zob. E. Łętowska, *Bezpodstawne wzbogacenie*, Warszawa 2000, s. 90, 97–98.

⁴⁸ Por. zakres odszkodowania przyjmowany na gruncie art. 11 ustawy o pośrednictwie ubezpieczeniowym, obejmujący szkodę w zakresie ujemnego interesu umowy i ewentualnie szkodę wynikającą z nieuzyskania odszkodowania – B. Kucharski, *Odpowiedzialność ubezpieczyciela za czynności agenta*, „Przełęcz Sądowy” 2018, nr 2, s. 29, 34. Por. także uwagi dotyczące szkody związanej z wadliwym na etapie zawierania umowy ubezpieczenia działaniem agenta, które to działanie spowodowało brak ochrony ubezpieczeniowej w czasie zaistnienia wypadku ubezpieczeniowego – P. Bałasz, K. Szaniawski, *Ustawa o pośrednictwie ubezpieczeniowym. Komentarz*, Kraków 2005, s. 71.

⁴⁹ Na temat kryteriów współsprawstwa i jego wariantów zob. P. Machnikowski, A. Śmieja, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 6: *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2018, s. 459–460. Autorzy zwracają uwagę na postać współsprawstwa polegającą na „ułożeniu planu działania wyrządzającego szkodę” i zleceniu innym osobom jego wykonania (*ibidem*, s. 460).

⁵⁰ W kwestii zastosowania powołanego przepisu w tego typu przypadkach zob. *ibidem*, s. 700–701. Na solidarną odpowiedzialność współsprawców szkody wyraźnie wskazują Z. Radwański i A. Olejniczak (*op. cit.*, s. 216).

Gdyby natomiast założyć, że przy zawieraniu przez strony sporu umowy, którą należało uznać za umowę ramową, doszło do przekroczenia granic swobody umów, wówczas jako prawdopodobny przedmiot *condictio sine causa* można rozważać wynagrodzenie pozwanej, natomiast wykonawcze umowy ubezpieczenia mogłyby zachować swoją skuteczność w świetle poglądu, który wskazuje na daleko posuniętą samodzielność umowy realizacyjnej, która to samodzielność polega na tym, że umowa ta może odbiegać od treści umowy ramowej albo też zawarcie umowy realizacyjnej może nastąpić bez zastosowania postanowień umowy ramowej.⁵¹ W konsekwencji za dopuszczalny można uznać wniosek, że nieważność umowy ramowej nie przesądza nieważności umowy realizacyjnej, a także braku znaczenia czynności faktycznych zmierzających do zawarcia umowy realizacyjnej podjętych w wykonaniu nieważnej umowy ramowej, oraz nie przesądza braku związania ogólnymi warunkami umowy ubezpieczenia, które zostały udostępnione klientowi w sposób zapewniający ich moc wiążącą.

W konkluzji należy stwierdzić, że w przypadku każdego z przedstawionych hipotetycznych wariantów oceny stanu faktycznego komentowanej sprawy istnieją poważne argumenty podważające prawo pozwanej do wynagrodzenia z tytułu pozyskania przez nią klientów dla zapewnianej przez powoda ochrony ubezpieczeniowej.

WYSOKIE PRAWDOPODOBIENSTWO NIEWYKONANIA UMOWY Z KLIENTEM W ŚWIETLE ART. 761⁴ K.C.

Przywołana w komentowanym wyroku interpretacja części art. 761⁴ k.c. dotycząca przypadków, w których oczywiste jest, że umowa z klientem nie zostanie wykonana, nie jest w pełni prawidłowa. Z natury zobowiązaniowego stosunku prawnego wynika bowiem, że przypadki tego typu mają miejsce w razie definitywnego ustania skutków umowy zawartej za pośrednictwem agenta, które to ustanie zamknęło drogę do zaspokojenia wierzyciela w zobowiązaniu wynikającym z tej umowy i któremu nie towarzyszy prawo do wynagrodzenia za spełnione w całości lub w części świadczenie pozbawione *ex post* podstawy i niemożliwe do zwrotu.⁵² Nie można natomiast stanem oczywistości obejmować „wysokiego prawdopodo-

⁵¹ Co do powołanego poglądu zob. M. Krajewski, [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 5: *Prawo...*, s. 1006–1007. Na temat możliwości odstępstwa w umowie realizacyjnej od warunków ustalonych w porozumieniu w sprawie warunków umów (umowie normatywnej, porozumieniu kondycyjnym) kwalifikowanym jako umowa ramowa *sensu largo* zob. M. Stec, S. Włodyka, [w:] *System Prawa Handlowego*, t. 5A: *Prawo umów handlowych*, red. M. Stec, Warszawa 2020, s. 39, 42–43, 46.

⁵² Por. K. Topolewski, *Cywilnoprawne...*, s. 89, 237–238. Przypadek wynagrodzenia za świadczenie, które utraciło podstawę po jego spełnieniu, przewiduje art. 395 § 2 k.c. Na temat prawa agenta do prowizji w takim przypadku zob. *ibidem*, s. 238.

bieństwa” braku wykonania umowy z klientem,⁵³ gdyż w razie wykonania umowy z klientem – początkowo wysoce nieprawdopodobnego, które jednak miało miejsce – agent zostałby niesłusznie pozbawiony prowizji. Na wykluczenie możliwości zrównania wysokiego prawdopodobieństwa z przypadkiem, w którym niewykonanie umowy jest oczywiste, wskazuje art. 411 pkt 3 k.c. Przepis ten jest bowiem oparty na założeniu, że podniesienie zarzutu przedawnienia – niewątpliwie powodujące wysokie prawdopodobieństwo niewykonania umowy, która jest źródłem przedawnionego roszczenia – nie wyklucza świadczenia w celu zadośćuczynienia przedawnionemu, ale wciąż istniejącemu, niezaskarżalnemu roszczeniu.⁵⁴ Oprócz argumentu nawiązującego do art. 411 pkt 3 k.c. istnieje również inny argument, który można oprzeć na poglądzie dopuszczającym przekształcenie w „zobowiązanie pełne” zobowiązania, które stało się niepełne (naturalne) wskutek podniesienia zarzutu przedawnienia, wspomniane zaś przekształcenie byłoby skutkiem odnowienia albo uznania właściwego bądź ugody.⁵⁵

Odnosząc się do innego fragmentu zaaprobowanej przez Sąd Apelacyjny interpretacji art. 761⁴ k.c., należy zauważyć, że w przypadku bezwzględnej nieważności umowy z klientem nie ma podstaw do zastosowania art. 761⁴ k.c., gdyż nieważność tego rodzaju nie pozwala na stwierdzenie przesłanki prawa do prowizji, jaką jest zawarcie umowy z klientem (zob. art. 761 § 1 k.c.).⁵⁶ Przepis art. 761⁴ k.c. znajdzie natomiast zastosowanie w przypadku nieważności względnej⁵⁷ (określanej również jako wzruszalność albo unieważnialność⁵⁸), gdyż początkowo skuteczna umowa z klientem, następnie zostaje tej skuteczności pozbawiona. Tak więc wskazanie w komentowanym wyroku, że utrata prowizji na podstawie art. 761⁴ k.c. nastąpi wówczas, gdy umowa z klientem „okazała się nieważna”, jest nieprecyzyjne.

W konkluzji powyższych rozważań nad wykładnią art. 761⁴ k.c. warto przypomnieć postulat *de lege ferenda*, którego uwzględnienie pozwoliłoby uniknąć błędów interpretacyjnych. Według tego postulatu obecne nieprecyzyjne ujęcie przesłanki utraty prawa do prowizji odwołujące się do stanu oczywistości w przedmiocie nie-

⁵³ Por. *ibidem*.

⁵⁴ Jako konsekwencję „konstrukcji skutków przedawnienia” przedstawia się przewidziany w art. 411 pkt 3 k.c. brak możliwości żądania zwrotu świadczenia, które zostało spełnione w celu zaspokojenia przedawnionego, ale istniejącego roszczenia. Zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020, s. 463. Na temat problemu zastosowania art. 761⁴ k.c. w przypadku przedawnienia roszczenia dającego zlecenie względem klienta zob. K. Topolewski, *Cywilnoprawne...*, s. 90–91.

⁵⁵ Zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *op. cit.*, s. 463.

⁵⁶ Por. K. Topolewski, *Umowa agencyjna według Kodeksu cywilnego. Wybrane problemy de lege ferenda*, [w:] *Współczesne problemy prawa zobowiązań*, red. A. Olejniczak, J. Haberko, A. Pyrzyńska, D. Sokołowska, Warszawa 2015, s. 722.

⁵⁷ Na ten temat zob. idem, *Cywilnoprawne...*, s. 237.

⁵⁸ Co do wzmiankowanych rozbieżności terminologicznych zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *op. cit.*, s. 428.

wykonania umowy z klientem powinno być zastąpione przesłanką odwołującą się do ustania skutków tej umowy.⁵⁹ W ramach tego postulatu należy uwzględnić wspomnianą wyżej możliwą sytuację towarzyszącą pozbawieniu podstawy świadczeń spełnionych już w wykonaniu zawartej za pośrednictwem agenta umowy. W sytuacji tej dającemu zlecenie przysługuje względem klienta prawo do korzyści majątkowej tytułem wynagrodzenia za skorzystanie ze świadczenia niemożliwego do zwrotu przez klienta. Skoro sytuacja ta zawiera w sobie pierwiastek zaspokojenia, takiego jak zaspokojenie dającego zlecenie jako wierzyciela w zobowiązaniu z umowy zawartej za pośrednictwem agenta, to znowelizowane brzmienie art. 761⁴ k.c. powinno przewidywać zachowanie prawa do prowizji we wspomnianej sytuacji.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Bałasz P., Szaniawski K., *Ustawa o pośrednictwie ubezpieczeniowym. Komentarz*, Kraków 2005.
- Bucior D., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 4: *Zobowiązania. Część szczególna (art. 535–764°)*, red. M. Habdas, M. Fras, Warszawa 2018.
- Długosz Z., *Kwalifikacja umowy ubezpieczenia grupowego w bancassurance. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 12 stycznia 2018 r. (II CSK 222/17)*, „Monitor Prawa Bankowego” 2019, nr 11.
- Długosz Z., *Ograniczenia swobody umów w kształtowaniu stosunku ubezpieczenia na cudzy rachunek*, Warszawa 2017.
- Fras M., *Komentarz do art. 3, XV. Pośrednik ubezpieczeniowy*, [w:] M. Fras, B. Kucharski, K. Malinowska, D. Maśniak, M. Szaraniec, *Dystrybucja ubezpieczeń. Komentarz*, LEX/el. 2020.
- Fras M., *Komentarz do art. 808*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 5: *Zobowiązania. Część szczególna (art. 765–921¹⁶)*, red. M. Habdas, M. Fras, LEX/el. 2018.
- Fras M., *O dwóch typach ubezpieczenia grupowego*, „Prawo Asekuracyjne” 2016, nr 3.
- Fras M., *Umowa ubezpieczenia grupowego. Aspekty prawne*, Warszawa 2015.
- Krajewski M., [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 5: *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. K. Osajda, Warszawa 2020.
- Kucharski B., *Odpowiedzialność ubezpieczyciela za czynności agenta*, „Przegląd Sądowy” 2018, nr 2.
- Łętowska E., *Bezpodstawne wzbogacenie*, Warszawa 2000.
- Machnikowski P., [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 5: *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. K. Osajda, Warszawa 2020.
- Machnikowski P., Śmieja A., [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 6: *Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. A. Olejniczak, Warszawa 2018.
- Orlicki M., *Kilka uwag o przepisach dotyczących ubezpieczeń na cudzy rachunek w nowej ustawie o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej*, „Prawo Asekuracyjne” 2016, nr 1.

⁵⁹ W kwestii tego postulatu oraz możliwości nowelizowania przepisów Kodeksu cywilnego o umowie agencyjnej wobec obowiązku implementacji dyrektywy Rady 86/653/EWG z dnia 18 grudnia 1986 r. w sprawie koordynacji ustawodawstw Państw Członkowskich odnoszących się do przedstawicieli handlowych działających na własny rachunek (Dz.Urz. WE L 382/17, 31.12.1986) zob. K. Topolewski, *Umowa agencyjna według Kodeksu cywilnego...*, s. 714–716, 721–722.

- Orlicki M., *Rekomendacja U, wytyczne dystrybucyjne, projekt ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej – szansa na zmianę praktyki zawierania i wykonywania umów ubezpieczeń grupowych*, „Prawo Asekuracyjne” 2015, nr 1.
- Orlicki M., *Ubezpieczenia grupowe po wejściu w życie ustawy o dystrybucji ubezpieczeń*, „Prawo Asekuracyjne” 2019, nr 1.
- Pokrzywniak J., [w:] *Nowe zasady dystrybucji ubezpieczeń. Zagadnienia prawne*, red. J. Pokrzywniak, Warszawa 2018.
- Radwański Z., Mularski K., [w:] *System Prawa Prywatnego, t. 2: Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, A. Olejniczak, Warszawa 2019.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2020.
- Radwański Z., Panowicz-Lipska J., *Zobowiązania – część szczegółowa*, Warszawa 2019.
- Sikorski G., *Komentarz do art. 808*, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. J. Ciszewski, P. Nazaruk, LEX/el. 2022.
- Stec M., Włodyka S., [w:] *System Prawa Handlowego, t. 5A: Prawo umów handlowych*, red. M. Stec, Warszawa 2020.
- Topolewski K., *Cywilnoprawne skutki niewykonania umowy agencyjnej*, Lublin 2007.
- Topolewski K., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 27 stycznia 2012 r., I CSK 211/11; art. 764³ k.c.*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2014, nr 5, poz. 47.
- Topolewski K., *Umowa agencyjna a agencje wyspecjalizowane*, [w:] *Współczesne problemy prawa handlowego. Księga jubileuszowa dedykowana prof. dr hab. Marii Poźniak-Niedzielskiej*, red. A. Kidyba, R. Skubisz, Kraków 2007.
- Topolewski K., *Umowa agencyjna według Kodeksu cywilnego. Wybrane problemy de lege ferenda*, [w:] *Współczesne problemy prawa zobowiązań*, red. A. Olejniczak, J. Haberko, A. Pyrżyńska, D. Sokołowska, Warszawa 2015.
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020.

Akty prawne

- Dyrektywa Rady 86/653/EWG z dnia 18 grudnia 1986 r. w sprawie koordynacji ustawodawstw Państw Członkowskich odnoszących się do przedstawicieli handlowych działających na własny rachunek (Dz.Urz. WE L 382/17, 31.12.1986).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1965 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. 2019, poz. 1145, ze zm.).
- Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej (t.j. Dz.U. 2015, poz. 1206).
- Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o pośrednictwie ubezpieczeniowym (t.j. Dz.U. 2016, poz. 2077, ze zm.).
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (t.j. Dz.U. 2023, poz. 656, ze zm.).
- Ustawa z dnia 15 grudnia 2017 r. o dystrybucji ubezpieczeń (t.j. Dz.U. 2023, poz. 1111).

Orzecznictwo

- Wyrok SN z dnia 12 stycznia 2018 r., II CSK 222/17, LEX nr 2446838.

ABSTRAKT

Główny problem badawczy poruszony w głosie to prawidłowa identyfikacja sytuacji prawnej ubezpieczającego jako strony umowy ubezpieczenia grupowego w kontekście problematyki umowy agencyjnej, pośrednictwa ubezpieczeniowego i ubezpieczeń grupowych, a także w kontekście prze-

pisów Kodeksu cywilnego o umowie agencyjnej oraz ustawodawstwa regulującego ubezpieczenia gospodarcze. Ponadto w głosie poruszono problem zakresu zastosowania art. 761⁴ k.c. w związku z żądaniem zwrotu wynagrodzenia, które ubezpieczyciel zapłacił ubezpieczającemu. Rozwiązanie tych problemów wzbogaca dorobek naukowy w zakresie umowy agencyjnej i pośrednictwa ubezpieczeniowego oraz ma istotne znaczenie dla wykładni praktycznej i stosowania przepisów regulujących te sfery. W głosie poddano krytyce stanowisko Sądu Apelacyjnego w kwestiach związanych z wymienionymi wyżej problemami badawczymi oraz przyjęto, że występowanie w charakterze ubezpieczającego na podstawie określonej jako umowa ubezpieczenia grupowego umowy względem osób poszukujących ochrony ubezpieczeniowej oraz zastrzeżenie wynagrodzenia na rzecz ubezpieczającego w związku z objęciem ochroną osoby trzeciej nie może prowadzić do kwalifikacji wspomnianej umowy jako typowej umowy agencyjnej ani do uznania aktywności podejmowanej w charakterze ubezpieczającego za pośrednictwo ubezpieczeniowe. W głosie zakwestionowano przytoczone przez Sąd Apelacyjny stanowisko, według którego art. 761⁴ zd. 1 k.c. znajduje zastosowanie w przypadku wysokiego prawdopodobieństwa niespełnienia świadczenia przez stronę umowy zawartej za pośrednictwem agenta. Głos zawiera oryginalną i wartościową poznawczo analizę stanowiska Sądu Apelacyjnego, gdyż została przeprowadzona w kontekście dorobku naukowego i własnych koncepcji autora oraz zawiera wnioski dotyczące rozstrzygnięcia zidentyfikowanej w jej toku rozbieżności stanowisk interpretacyjnych.

Słowa kluczowe: ubezpieczenie grupowe; ubezpieczenie na cudzy rachunek; pośrednictwo ubezpieczeniowe; umowa agencyjna; prowizja